

Klasik Türk Şairlerinin Dilinden Kudüs ve Mescid-i Aksâ¹

Jerusalem And Mescid-i Aksâ From Classical Turkish Poetry

Mehmet ALTINOVA

Özet

Bir edebî eserin temel yapısını oluşturan öğeleri arasında mekân son derece önemlidir. Gerek manzum gerekse mensur eserlerde mekân, olayın geçtiği bölge olarak tasavvur edilir. Olayı gerçekleştiren kahramanların, bu mekânın çevresinde bulunması sebebiyledir ki çoğu zaman mekân ile olay ya da kahramanlar ile mekân arasında bir bağlantı kurulur. Edebiyat tarihinin her döneminde hem gerçek hem de hayalî mekânlar kullanılmıştır.

Klasik Türk edebiyatı dönemi olarak tanımlanan XIII. ve XIX. yüzyılları kapsayan dönemde gerek mesnevi, gazel, kaside gibi manzum gerekse tazarru-nâme, tevârih, tezkire gibi mensur eserlerin tümünde mekânın kullanıldığı bilinmektedir. Kudüs ve onunla bağlantılı olarak Mescid-i Aksâ ile Kubbetü's-sahre de klasik Türk edebiyatında bu minvalde sıklıkla kullanılmıştır.

Bu çalışmada, üç ilahî din tarafından kutsal kabul edilen ve Osmanlı Devleti'nin uzun süre elinde tuttuğu bu mekânların sözü edilen dönem boyunca nazımda nasıl ele alındığı incelenecek ve değişik yüzyıllarda yazılan mesnevi ve divanlardan oluşan otuz bir eser taranarak elde edilen şiirler, bize klasik Türk şiirinde Kudüs ve Mescid-i Aksâ ile Kubbetü's-sahre'nin divan şairlerince nasıl kullanıldığı hakkında bilgi verecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Kudüs, Mescid-i Aksâ, Kubbetü's-sahre

Abstract

Place, among the elements that build the structure of a literary work is quite important. In both poetry and text, place is described as the field that the event takes place. Since the heroes of the event reside around this place, place-event and heroes- place are being linked. Throughout the history of literary, real and imaginery places were used.

In the 8th and 9th centuries which are described as Classical Turkish Literary Era poetries such as matlawi, ghzal and qaside, texts such as tazarru-name, tevarih, and tezkire all used places. Jerusalem, Mescid-i Aksâ and Kubbetü's Sahare are used as places in Classical Turkish Literary Era with this perspective. Thirty one works were examined for this paper by us.

This three places which are held holy by three divine religions will be researched by me to find out how they are used in literary and by searching the literary Works which are written in different centuries we will have an idea about how three places are used by the poets.

Key Words: Classical Turkish Poem, Jerusalem, Mescid-i Aksâ, Kubbetü's-Sahare

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, mehmetaltinova@hotmail.com

¹ Bu çalışma hazırlanırken Türk Edebiyatının Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü Projesi'nden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Giriş

Kudüs, edebiyatımızda oldukça önemli kentlerden biridir. Sözü edilen kent, klasik Türk şiirimizin yanı sıra çağdaş Türk şiirimizde de sıklıkla kullanılan mekânlardandır. Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, Mehmet Akif İnan, Cahit Zarifoğlu, Cahit Koytak gibi şairler de tıpkı klasik Türk şairleri gibi Kudüs ve onunla bağlantılı olarak Mescid-i Aksâ'yı şiirlerinde mekân olarak kullanmışlardır. Modern Türk şairlerinin 1950 yılı sonrasında yazdıkları şiirlerine bakıldığında Kudüs'te yaşanan birtakım zulümlerin etkisiyle şiirlerini kaleme aldığı görülür. Fakat bu farklılığa karşın her iki edebiyat döneminin müşterek noktası şüphesiz İslam hassasiyetidir.

Kudüs mekânı yalnızca Türk şiirinde kullanılmamış bilhassa Arap asıllı şairler tarafından da kullanılmıştır. Örneğin Nizar Kabbani ile Adonis tıpkı Sezai Karakoç ve Cahit Zarifoğlu gibi şairlerin şiirlerinde kullandığı gibi bölgede yaşanan zulümleri dile getirmek maksadıyla şiirlerini yazmıştır.²

Kudüs ve onunla bağlantılı olarak Mescid-i Aksâ'nın edebiyatımızda nasıl işlendiğine dair çalışmalar vardır. Örneğin Mustafa Öztürk tarafından yayımlanan "*Türk Edebiyatında Kudüs Teması*" başlıklı makale bu çalışmalardan biridir. Bu çalışma mekân, telmih ve benzetme unsurlarının tarihsel kökenlerine inerek beyitler eşliğinde açıklanması yönüyle Mustafa Öztürk'ün çalışmasından farklıdır.

Klasik Türk şiirinin başlıca kaynakları arasında *Kur'an-ı Kerim* gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'in İsrâ suresinin birinci ayetinde "*Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.*"³ buyrulmaktadır. Bu ayetten anlaşıldığı üzere Mescid-i Aksâ, Allah'ın çevresini mübarek kıldığı ve Hz. Peygamber'in İsrâ mucizesini gerçekleştirdiği yerdir. Bu unsurların dışında Kudüs'ün İslam inancındaki önemi ise kuşkusuz ilk kiblegâhın buraya dönük olmasıdır. Kudüs'ün Hz. Ömer tarafından fethedilmesi, Bilal-i Habeşî'nin Hz. Peygamber'in ölümünden sonra okuduğu iki ezandan birinin Hz. Ömer'in isteği üzerine Kudüs'ün fethedilmesi vesilesiyle burada okumuş olması ve Miraç hadisesinin burada gerçekleşmesi dolayısıyla da Kudüs, Müslümanlar için son derece önemli bir yer olmuştur.

Yahudî inancına göre bugünkü Kudüs topraklarının tam üstünde gökte de Kudüs şehrinin bulunması sebebiyle "Gökte yaratılıp yeryüzüne indirilen şehir." olarak tarif

² Bu konuyla ilgili, konuşmacı olarak katıldığımız İ.Ü.E.F. Öğrenci Temsilciliği Toplumsal Bellek Öğrenci Kongresi (24-25 Nisan 2018) panelinde İstanbul Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı öğrencisi Fatıma Tüfekçi "*Toplumsal Bellek Bağlamında Nizar Kabbani ve Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Filistin Meselesi.*" konulu bir konuşma gerçekleştirmişti. Tüfekçi, yukarıda sözüne ettiğimiz Sezai Karakoç ile Nizar Kabbani arasındaki benzerliği şiir örnekleriyle karşılaştırmalı olarak anlatmış ve iki şairin aynı bölgeyi nasıl benzer şekilde ele aldığına dikkat çekmişti. Ayrıca çağdaş Arap şiirinde Kudüs'ün nasıl ele alındığına dair ayrıntılı bilgi için bkz. (Noyan 2018: 13-29).

³ Kur'an 17/1.

edilen şehir, üç ilahî din tarafından kutsal sayılmış ve Kudüs, aynı zamanda yüzyıllar boyunca pek çok devletin bu toprakları fethetmek için büyük çabalar göstermiş olduğu bölgedir. Bu fetihlerin içerisinde yaşanabilir bir hâl aldığı dönem, tarih içerisinde yalnızca Hz. Ömer'in VII. yüzyılda şehri teslim alması ile şehrin XVI. yüzyılda Osmanlılara geçmesiyle olmuştur. Kudüs, 15 Temmuz 1099 yılında Haçlılar tarafından ele geçirilmiş ve şehir büyük oranda tahrip olmuştur.⁴ 1243 yılında Selaheddîn-i Eyyûbî tarafından tekrar ele geçirilen Kudüs, Selaheddîn-i Eyyûbî'nin hâkimiyetine geçene değin Haçlılar tarafından büyük bir tahribata uğramıştır. Nihayetinde Yavuz Sultan Selim, 1517 Mercidabık ve Ridaniye seferleriyle Memlûklerden Kudüs'ü almış ve şehri uzun sürecek bir rahatlığa kavuşturmuştur. Bununla birlikte Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanuni Sultan Süleyman ve diğer padişahlar, şehrin imar faaliyetlerine önem vermişlerdir. Savaşlardan elde edilen ganimetlerden şehrin ihyası için ödenek ayrılmış ve bu topraklar yıllar boyunca Kudüs-i Şerif olarak anılmıştır.⁵

Kudüs'ün Yahudî inancındaki önemi cennetin Yahudîler tarafından burada kurulacağına inanılmasının yanı sıra Süleyman Mabedi (Beytü'l-Makdis)'nin burada bulunmasıdır.⁶ Bununla birlikte Yahudîler, hac ibadetlerini ve Allah'a olan yakarışlarını burada yaparlar. Hıristiyanlar için ise Kudüs'ün önemi daha farklıdır. Hz. Meryem'in buraya gelmesi, Hz. İsa'nın bebekken ilk kez burada konuşması, Havarileriyle son kez burada görüşmesi ve Hz. İsa ile Meryem'in buradan göğe yükseldiğine olan inanç Hıristiyanlar için Kudüs'ün önemini arttırmıştır.⁷

Doğu kültürüyle harmanlanmış olan Kudüs, hac güzergâhı üzerinde bulunması sebebiyle hacca veya umreye giden kişilerin burada yaşadığı olayları yazıya geçirmelerinden dolayı eserlerimize girmiştir.⁸ Gerek seyahatnamelerde gerekse manzum eserlerde Kudüs, stratejik bir mekân olarak telakki edilir.

⁴ Haçlılar tarafından ele geçirilen Kudüs, Selaheddîn-i Eyyûbî tarafından fethedileceği zamana kadar Kudüs'te yaşananlar hakkında kaynaklar şu bilgileri vermektedirler: Hicri beşinci yüz yılda Müslümanların, Mısır, Şam ve Hicaz ülkelerindeki hâkimiyetlerinin zayıflamasından yararlanan Haçlılar, Şam taraflarıyla Kudüs'ü ellerine geçince Sahra Mescidini yıkıp yerine, büyük bir kilise yapmışlar kubbesinin başına da altından, kocaman bir Haç takmışlardı. Kudüs, böylece, doksan iki yıl, Hıristiyanların elinde kaldı. (Köksal 2015: 212-213) Bunun dışında Hıristiyanlar tarafından ziyaretçilere kapalı olan bu mekân fetihten sonra temizlenip tekrar kullanıma açılmıştır.

⁵ Osmanlı döneminde bazı şehirlerin unvanları olup, söz konusu olan şehirleri bu unvanla anmak bir gelenek hâline gelmiştir. Kudüs de özellikle Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık ve Ridaniye seferleriyle ele geçirmesinden sonra şerefli, temiz, mübarek anlamlarına gelen "şerif" unvanıyla anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydın 2017: 35-56).

⁶ Süleyman Mabedi ya da Beyti'l Makdis olarak bilinen yapının yapılış amacını ve yapım sürecini ele alan kısma için bkz. (Duru 2016: 71-74).

⁷ Kudüs'ün diğer dinler için önemine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. (Harman, v.d. 2017).

⁸ Kudüs sadece Müslümanların hac yaptıkları yer değildir. Hıristiyanlar ve Yahudîlerin de hac merkezleridir. Bu sebeple bu yol her üç dinin mensupları için oldukça önemlidir. Örneğin Roma döneminde dahi bu yolun çok önemli olduğu bilinmektedir. Hac Yolu yahut Kudüs Yolu olarak adlandırılan bu yol Constantinople, Chalcedon, Dacibyza, Libyssa, Nikomedeia, Nikaia, Ankyra, Tarsus, Antiocheia güzergahını takip ederek Jerusalem'e ulaşır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Doğanç 2015: 171-173).

Mekân-insan ilişkisi eserlerin tümünde vardır. Mecnun ile çöl, Hz. Musa ile Tur dağı arasında bir bağlantı olduğu gibi Hz. Muhammed ile Kudüs arasında da sıkı bir bağ bulunmaktadır. Hz. Muhammed, bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gitmiş, Sidretü'l Münteha'ya kadar Cebrail ile yükselmiş ve ardından Allah'ın lütfunu görmüş ve peygamberlere namaz kıldırmıştır. Bu durum Kudüs, Mescid-i Aksâ ifadelerinin geçtiği tüm beyitlerde kendini göstermektedir.

Kudüs'ün ve onunla bağlantılı olarak Mescid-i Aksâ'nın klasik Türk şiirinde nasıl kullanıldığını başlıklar halinde görmek edebiyatın bu döneminde sözü edilen mekânlara şairlerin nasıl yaklaştığını daha açık bir şekilde ortaya çıkaracaktır. Bu çalışma için XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar mesnevî ve divanlardan oluşan otuz bir eser incelenmiştir. Bu incelemeye göre klasik Türk şiirde bu mekânlar şu şekilde kullanılmıştır;

1. Hz. Muhammed'in Miraç Hadisesinin Yaşandığı Yerdir

Hz. Muhammed'in yaşadığı Miraç hadisesiyle ilgili olarak öne çıkan iki kavramı burada açıklamak gerekir. Dinimizde "Mî'rac mucizesi" olarak bilinen olay; İsrâ ve Mî'rac olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Birincisi Kur'ân'da ikincisi de hadislerde bildirilmiştir.⁹ Mucize bir bütünlük içinde ele alındığında ilk bölümü olan İsrâ, Kur'an'da şöyle açıklanmıştır: "Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir."¹⁰ (Karagöz 2015: 443)

Miraç ise dinî literatürde Hz. Muhammed'in Allah'ın lütfuyla Mescid-i Aksâ'dan Allah'ın huzuruna doğru yükseliş mucizesidir. Cebrail (a.s.) ile çıkılan bu yolculuk sırasından Cebrail'in dahi daha ilerisine gidilmesine izin verilmeyen bir sınırdan Hz. Peygamber geçmiş ve Allah'ın kudretine bir kez daha şahit olmuştur.

Hadiseyi Peygamberimiz, bir hadîs-i şerîfte şöyle anlatıyor: "Ben Mekke'de iken evimin tavanı (ansızın) yarıldı. Cibril indi. Göğsümü yardıktan sonra (içini) Zemzem suyu ile yıkadı. Sonra hikmet ve imân ile dolu altın bir leğen getirip içindekini göğsümün içine boşalttı ve göğsümü kapadı. Sonra elimden tutup beni semaya doğru çıkardı." (Pala 2012c: 322). Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, Miraç hadisesi evvelinde gerçekleşen İsrâ mucizesinin nasıl gerçekleştiği üzerine bilgi vermektedir.

Burada diğer peygamberlerde görmediğimiz ve yalnızca Hz. Muhammed'e nasip olan

⁹ Bu konu ile ilgili olarak şu hadis örnek olarak verilebilir: "Birinci kat semaya yükseltildiğim zaman baktım ki orada bir zât duruyor. Sağında birtakım karaltılar solunda da birtakım karaltılar gözüktüyor. Bu zât sağına baktığında gülüyor, soluna baktığında da ağlıyordu. Bana dönerek "Hoş geldin sâlih peygamber, hoş geldin sâlih evlat." diyerek beni selamladı. Ben, Cebrail'e onun kim olduğunu sorunca 'Bu Âdem'dir. Sağındaki ve solundaki karaltılar da onun çocuklarının ruhlarıdır. Sağdakiler cennetlikler, solundakiler de cehennemlik olanlardır. Bu nedenle sağına bakınca mutlu oluyor, soluna bakınca da üzülüyor.' açıklamasını yaptı. (M415 Müslim, İmân, 263.) (Kolektif 2013: 19).

¹⁰ Kur'an 17/1.

önemli bir husus iki mucizenin peş peşe gerçekleşmiş olmasıdır. Bu iki mucize ilk olarak Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yer değiştirme olan İsrâ mucizesi ile ardından Mescid-i Aksâ'dan gerçekleşen Miraç hadisesidir. XV. yüzyıl mutasavvif şairlerinden Süleyman Çelebi, meşhur *Vesiletü'n-Necat* adlı mevlid türündeki eserinde bu durumu şu şekilde nazmetmiştir;

Tarfetü'l- 'ayn içre sultânı ümem
*Geldi Kudse irdi vü başdı kadem*¹¹ (Süleyman Çelebi: *Vesiletü'n-Necat*: 195)

[=İnsanlığın en şerefli olan o sultan, daha göz yumup açincaya kadar Kudüs'e gelip ayak bastı.]

Miraç hadisesi âdeta bir sırdır. Bu sırta Cebrail dahi vâkıf olamamış ve bu sır yalnızca Allah ile Hz. Muhammed arasında kalmıştır. Bu sebeple XVII. yüzyıl sufi şairlerinden Manisalı Birrî Mehmed Dede, divanında İsrâ suresinin birinci ayetini iktibas ederek bu mucizenin bir sır olduğunu şu şekilde nazmetmiştir;

Sırrı şubhânel-lezî esrâ' şeb-i mi'râcuñ
Remzidür ser-mest ider bu şîr serâser dilleri (Erkul 2017: 100)

[=Sübhané'l-lezi esrâ sırrı Miraç gecesinin işaretidir. Bu sır baştan başa gönülleri mest eder.]

XVI. yüzyıl divan şairlerinden Âşık Çelebi ise Hz. Muhammed'in yaşadığı Miraç hadisesinin aslında tüm iman sahiplerinin Allah'a yakın olabileceğinin bir delili olduğunu şu mısralarda açıkça belirtir;

Ķurbetüñ rāhına şu'bnâne'llezi esrâ' delîl
Āyeti 'azz u alan āyâtı Ķur'ānı mübîn (Âşık Çelebi: *Divan*: K. 11/35)

[=Senin yoluna olan yakınlığa sübhane'llezi esrâ ayeti delildir. Yüce ve açık ayetin iyiyi kötüyü, doğruyu yanlışta açıkça ortaya koyan Kur'an'ın ayetleridir.]

XVI. yüzyıl şairlerinden Ravzî ise İsrâ mucizesinden şu şekilde bahsetmektedir;

¹¹ İskender Pala, Süleyman Çelebi'nin mezkûr eserini yayıma hazırlarken Rıza Efendi'nin 1906 yılında bastırıldığı Mevlid nüshasının tıpkı basımını esas almıştır; Faruk Kadri Timurtaş, İskender Pala'nın esas aldığı baskıyı kaynak aldığımız eserinde "*Yeni ve Değişik Metin*" diye söz eder. Bkz. (Timurtaş 1970: 86). Faruk Kadri Timurtaş'ın kaynak olarak aldığımız eserinde "*Eski ve Asıl Metin*" diye adlandırdığı ilk metinde sözüne ettiğimiz beyit metinde 358. beyit olarak şu şekilde geçmektedir;

Yolda çok dürlü acâib gördi hem
Geldi Kuds'e irdi vü urdı kadem (Timurtaş 1970: 45)

Savma anda niyâz iderdüñ sen
Ṭā'ir-i Kuds iderdi cevlânı (Ravzî: Divan: K. 7/90)

[=Sen, ibadet yerini orada olsun diye Allah'a yakarıyordun, (bu sebepten) gezintiyi Kudüs uçuşu yaptı.]

XVII. yüzyıl şairlerinden Neşâtî'nin mirâciyesinde Hz. Peygamber'in İsrâ mucizesine şu şekilde atıf yapar;

Devletle başup rikâba pâyın
Kuds eyledi bir de cayın (Neşâtî: Divan: 4/16)

[=Ayağını bahtla atın üzengisine basıp, mekânını birden Kudüs eyledi (Kudüs'e vardı.)]

Daha önce söz edildiği üzere Kudüs, Miraç hadisesinin vuku bulunduğu yerlerden biridir. Şairler, beyitlerde bu hadiseyi ve bu hadise çerçevesinde yaşanan olayları nazmederken Kudüs'ü gerçek bir mekân olarak kullanmıştır. Örneğin Hz. Muhammed'in diğer peygamberler topluluğuna namaz kıldırmasını Zâtî şu şekilde nazmetmiştir;

Cümlesine muktedâ olduñ o dem kim enbiyâ
Kudsde işrâ şebinde tâ namâza tutdı şâf (Zavotçu 2013: 508)

[=Nebilerin cümlesine o an ki önder oldun. Kudüs'te İsrâ gecesinde namaza saf tuttu.]

Zâtî'nin de belirttiği üzere nebilerin içerisinde Hz. Muhammed önderdir. Zâtî'nin bu beytinde Kudüs'e dair dikkate değer birkaç önemli kelime vardır: Bunlar peygamberlerin içerisinde muktedâ oluşu, Kudüs'te saf tutmak, İsrâ gecesine ve namaz sözcüğünün kendisidir. Zâtî'nin sadece bu beytinden hareketle buradaki telmih unsurlarını açıklamak bir anlamda Miraç hadisesinde yaşananları açıklamakla eş değerdir. Örneğin Hz. Peygamber, Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gece vakti götürülmüştür, Müslümanlığın beş şartından biri olan namaz ibadeti Miraç'ta farz kılınmıştır. Burada diğer peygamberlere gösterilmeyen bazı sırlar Hz. Peygamber'e gösterilmiştir. Bunların yanı sıra beyitte geçen muktedâ kelimesi ile Miraç'ta Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere namaz kıldırıldığı anlaşılabilir.

Ayasofya Hâtibi Hamdullah Hamdî ise (ö. H. 983/ 1575?) Hz. Peygamber'in göz açıp kapayıncaya kadarki zaman diliminde yer değiştirme mucizesi ile burada diğer peygamberlere namaz kıldırmasını *Mevlûdü'n-Nebî* adlı eserinde şu şekilde açıklamıştır:

Bir demde irdi Mescid-i Aksâya Muştafâ
Karşu yükündi cevki-ile ervâh-ı enbiyâ (Hamdî: Mevlûdü'n-Nebî: 180)

[=Hz. Muhammed, bir anda Mescid-i Aksâ'ya indi. Nebilerin ruhları gönülden secde etti.]

XVI. yüzyılın bir başka mutasavvıf şairlerden Bursalı Mehmed Muhyiddin Üftâde ise bu hadiseyi şöyle nazmetmiştir:

*İdüñ aña şalât ile selâmı
Okuduñ mevlûdın her şubh u şâmı
Nebîler rûhîñünñ kudsî¹² imâmı
Anuñ çoğdıgı ay geldi beşâret (Üftâde: Divan: 5/10)*

Ramazan Behiştî ise kaside türünde yazdığı şiirinde Kudüs'ün bir vakitler kıblegâh; Hz. Muhammed'in diğer nebîlere imam oluşunu hatırlatarak şu şekilde şiire dökmüştür;

*Ervâhı enbiyâya eyâ kıblegâh-ı Kuds
Hoş mekrümet degül mi ki sen olasın imâm (Ramazan Behiştî: Divan: K. 2/36)*

[=Kudüs kıblegâhı nebilerin ruhlarına imam sen olasın. Acaba bu cömertlik, saygı değil mi?]

2. Bilal Habeşî'nin Hz. Muhammed'in Vefatının Ardından Ezan Okuduğu İki Yerden Biri Kudüs'tür

Bilal Habeşî, Hz. Peygamber'in âzâtlı kölesidir. Sesinin güzel olması ve peygamberin ölümünden sonra ezan okumaması sebebiyle klasik Türk şiirinde bir mazmun olarak kullanılmıştır. Bilâl Habeşî, Hz. Peygamber'in ölümünün ardından ezan okumayı bırakmıştır. Hz. Ömer'in isteği doğrultusunda Kudüs'ün fethi sebebiyle bu kaidesini bozmuş ve Kudüs'te ezan okumuştur. Bu hususu kaynaklar şu şekilde anlatmaktadır;

“Hz. Ömer, Mescid-i Aksâ'yı ziyaretinde İsrâ ve Miraç mucizesinde olduğu gibi Hz. Muhammed'in girdiği yerden girmeyi tercih eder ve Mescid-i Aksâ'da (Harem-i Şerif) tahiyetü'l-mescid namazı kılar. Öğlen namazı vakti geldiğinde herkes Hz. Peygamber'in müezzini Hz. Bilal'e bakar. Eski günlerdeki gibi etkileyici sesini duymak istiyorlardır. Fakat Hz. Bilal, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ezan okumayı bırakmıştır. Oysa şimdi durum farklıdır. Hz. Peygamber bu anı daha evvel sahabeye anlatmıştır. Ve Hz. Bilal çok duygulanır, kalkıp ezan okur. Herkes hüznün dolar. Bilal-i Habeşî, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sadece iki kez ezan okumuştur. İlkini Kudüs'te, ikincisini Hz. Peygamber'i gördüğü bir rüyada daveti üzerine geldiği

¹² Üftâde divanının Mihrişah nüshasında bu kudsî ifadesi yerine Kuds'de ifadesi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bahadroğlu 2011: 57).

Medine’de Peygamber torunları Hz. Hasan ve Hüseyin’in ricaları üzerine...”
(Harman 2017: 146).

Bilâl-i Habeşî’nin geçtiği beyitlere bakıldığında Bilâl’in müezzin manasında kullanıldığı görülmektedir. Taramalar sonucunda Bilâl yine müezzin bağlamında kullanılmışsa da Mescid-i Aksâ ile kullanılması, okuyucuya Hz. Muhammed’in ölümünün ardından ezan okuduğu iki yerden birinin Kudüs olduğunu da hatırlara getirmektedir.

Fuzûlî, Bağdad valisi Ayas Paşa’ya yazdığı kasidede bu durumu şöyle nazmetmiştir:

Halka i’lâm etmege dîn-i Muhammed t̄ā’atın
*Eylediñ ol Mescid-i Aḫsâya ta’yîñ-i Bilâl*¹³ (Fuzûlî: Divan: K. 13/23)

[=Halka Hz. Muhammed’in ibadetini duyurmak için Bilâl’i Mescid-i Aksâ’ya tayin ettin.]

3. Müslümanların İlk Kiblesidir

Mekke döneminde Hz. Peygamber, Ka’be’yi önüne alarak Kudüs’e doğru namaz kılıyordu. Medine döneminde de Kudüs’e doğru namaz kılmaya devam etti. Yahudîler arasında “Muhammed ve ashabı, biz gösterinceye kadar kiblelerinin neresi olduğunu bile bilmiyorlardı.” diyenler vardı (Harman 2017: 137). Bir süre sonra Yahudîlerin bu tutumu üzerine Hz. Muhammed ve sahabe, Benî Seleme mescidinde öğle namazı kıldıkları sırada namazın ikinci rekatında Bakara suresinin 144. ayeti inmiştir:

*“(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.”*¹⁴ Aynı surenin bir başka ayetinde de Allah bu meseleyle ilgili şu ayeti söylemektedir:

*“Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Bu emir Rabbinden sana gelen gerçektir. (Biliniz ki) Allah yaptıklarımızdan habersiz değildir.”*¹⁵ Dolayısıyla Müslümanlar, bu ayetler gelene kadar yüzleri Mescid-i Aksâ’ya dönük bir vaziyette Allah’a yakarışlarını yapıp ibadetlerini ediyorlardı.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, ilim konularına değindiği Mârifetnâme adlı eserinde,

¹³ Bu makale için yaptığımız tarama sonucunda bir hatayı düzeltmekte yarar görüyoruz. Ahmet Talat Onay’ın “Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü” adlı eserinin “Bilâl” maddesinde yukarıda aldığımız beytin Mesihî’ye ait olduğu belirtilmiş fakat taramalarımız sonucunda mezkûr beytin Mesihî’ye değil Fuzûlî’ye ait olduğu tespit edilmiştir. Bkz. (Onay 2013: 93).

¹⁴ Kur’an 2/144.

¹⁵ Kur’an 2/149.

Kâinat-Atom ve Yer-Evren konularını ele aldığı bölümü bitirirken Saâdetnâme adlı on altı bölümlük rubai türündeki şiirinin ilk bölümünün sonunda Bakara suresinin 115. ayetini iktibas ederek bu konuyu şu şekilde nazmetmiştir.

*Kur'ânda da dediñ fe-semme vechu'llâh¹⁶
İlahi enine'l-eşyâe ke-mâhî¹⁷ (Meydan 1993: 286)*

4. Mahşerin Kudüs'te Kurulacak Olması İnancı

Bilhassa Yahudî inancına göre mahşer bugünkü Kudüs topraklarında kurulacaktır. Bu sebeple Yahudî inancında ölülerin diriltileceği ve mahşerin toplanılmaya başlanacağı bölge olarak belirtilen Zeytindağı'na gömülme inancı vardır. Bu durumu Ömer Faruk Harman, *Kudüs'ün Gizemli Tarihi* adlı kitabında şu şekilde ifade eder: "Yahudiler için Zeytindağı'nın Kudüs'ü gören batı yamacı gömülmek için en kutsal yer olarak bilinir. Mezarlar Süleyman Mabedi manzaralı olacaktır. Yahudî inancına göre, Mesih bu tepeye gelecek, ölüler burada dirilmeye başlayacak, sırat köprüsü bu tepe ile Beytü'l-Makdis alanı arasında kurulacaktır." (Harman 2017: 59). Bu hususla ilgili XIII. yüzyıl şairlerinden Ahmed Fakîh, Kudüs, Şam, Mekke ve Medine beldelerindeki izlenimlerini anlattığı *Kitabu Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe* adlı eserinde şöyle bahseder:

*Yarın Kudüsde olur arz-ı mahşer
Odından dökiserdür niçeler der (Ahmed Fakîh: Kitabu Evsâf-ı Mesâcidi's-Şerîfe: 14)*

[=Mahşer yeri gelecekte Kudüs'te olur. Niceleri ateşinden dökülür derler.]

XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın başı klasik Türk şiirinin Giritli temsilcilerinden Hanyalı Kâmî, şiirinde erkek güzelden bahsederken Ka'be'nin siyah örtüsünü yanağındaki aydınlığa, Kudüs'ü de aşk ehlinin mahşer yerine, mecazen gönle, teşbih ettiği mısralar şu şekildedir;

*Sevâd-ı Ka'be-hat 'arız-ı münevveridür
Kudüs ki sînesidir ehl-i 'aşk mahşeridir (Hanyalı Kâmî: Divan: G. 22/5)*

[=Ka'be'nin yanlarındaki siyahlar, yanağının aydınlığıdır. Kudüs, aşk ehlinin mahşeridir.]

5. Sevgilinin Yüzü ve Kaş Mescid-i Aksâ'ya Teşbih Edilir

Mescid-i Aksâ, bir müddet Müslümanların kiblegâhı olmuştur. İbadet esnasında

¹⁶ Kur'an 2/115.

¹⁷ Bu şiirin günümüz Türkçesini mezkûr kitabın müellifi Erzurumlu İbrahim Hakkı şu şekilde yapar: Rabbim! Bu ibret yurdunu yarattın. Felekleri ve dört unsur ile Güneş ve Ay'ı yarattın. Kur'an'da "Hangi tarafa yönelirseniz orası Allah'a ibâdet yönüdür." dedin. Öyleyse "Rabbim, eşyanın hakikatini bize göster." (Meydan 1993: 288).

Müslümanların hep birlikte oraya yönelmesiyle divan şiirindeki âşığın sevgiliye yönelmesi arasındaki benzerlik sebebiyle bazı şairler, şiirlerinde bu ilgiyi kullanmışlardır.

XVII. yüzyıl şairlerinden Hüsamzâde Feyzî, IV. Murad'a yazdığı kasidede bu teşbih unsurunu şu şekilde kullanmıştır;

Ğıblemüz vechinedür Mescid-i Ağısâmuz
Müstem'-i Habeşî sâmi'-i ezânuz biz (Hüsamzâde Feyzî: Divan: K. 2/74)

[=Bizim kıblemiz, Mescid-i Aksâımız senin yüzüne doğrudur. Biz Bilal-i Habeşî'yi dinleyen, çağrıyla duyan kişileriz.]

XVI. yüzyıl şairlerinden Muhibbî ise bu ilgiyi şu şekilde kurmuştur;

Ğaşuñdur Mescid-i Ağısâ yüzüñdür Ka'be-i 'ulyâ
'Aceb mi zülfüñ olursa anuñ her dem siyeh pûşı (Muhibbî: Divan: G. 3459/2)

[=Kaşın Mescid-i Aksâ, yüzün yüce Ka'be (iken), saçının her daim siyahla kaplansa buna şaşılır mı?]

Muhibbî'nin yazdığına benzer bir şiir Edirneli Nazmî'nin *Mecma'u'n-Nezâ'ir* adlı eserinde yer alan Lâmi'nin yazdığı nazirede şu şekildedir;

Mescid-i Ağısâ ğaşıdur Ka'be-i 'ulyâ gözi
Perde-i beyt-i muṭahhar kâkül-i müşķin-i düst (Köksal 2017: 248)

[=Sevgilinin kaşı Mescid-i Aksâ, gözü ise yüce Ka'be'dir. Sevgilinin misk kokulu kakülü, Hz. Peygamber'in kabrinin kapısının perdesidir.]

XVI. yüzyıl şairlerinden Vizeli Ramazan Behiştî ise bu teşbih unsurunu şiirinde şu şekilde işlemiştir;

Mihrâveş ğaşuñ senüñ ey ğıbleğâh-ı Ğuds
Bir ğünedür ki meyl ider aña imâmlar (Ramazan Behiştî: Divan: G. 132/2)

[=Ey Kudüs kıbleğâhı. Senin kaşın mihrap gibidir. O öyle bir tarz bir şeydir ki imamlar ona meyil ederler (eğilirler).]

Behiştî aynı vezinle yazdığı bir başka gazelinde "ğüne" kelimesi yerine "kûşe" kelimesini kullanarak bu ilgiyi şu şekilde de kaleme almıştır;

Mihrâveş ğaşuñ senüñ ey ğıbleğâh-ı Ğuds
Bir ğüşedür ki meyl ider aña imâmlar (Ramazan Behiştî: Divan: G. 190/29)

[=Ey Kudüs kiblegâhı. Senin kaşın mihrap gibidir. O öyle bir köşedir ki imamlar ona meyil ederler (eğilirler).]

*Pervâne Bey Mecmuası'*nda *İşreti'*ye ait bir gazelde sevgilinin kaşının Mescid-i Aksâ'nın mihrabına benzetilişi şu şekilde yer alır;

Ka'be-i rû-yı kıbletü'l- 'uşşâk
Kaşı mihrâbı Mescidü'l-aksâ (Gıynaş 2017: 186)

[=Ey kaşı Mescid-i Aksâ olan (sevgili) Aşıkların kiblesi yüzünün Ka'besidir.]

Tâcî-zâde ise sevgilinin mahallesini Ka'be'ye; sevgilinin güzellik unsurlarından olan yanağını, mecazen sevgilinin yüzünü, Mescid-i Aksâ'ya; yanağındaki benini ise Bilâl-i Habeşî'ye benzettiği beyti şu şekildedir;

Ka'be küyuñdan 'ibâretdür nigârâ fi'l-meşel
Mescid-i Aksâ ruhuñ hâl-î siyâhundur Bilâl (Gıynaş 2017: 1685)

[=Ey nakış gibi güzel sevgili. Mescid-i Aksâ yanağın, siyah benin Hz. Bilâl'dir. Bir meseldir. Ka'be senin mahallenden ibarettir.]

Sevgilinin yüzünü Mescid-i Aksâ'ya benzeten bir başka şair de XVI. yüzyılın müverrihlerinden Gelibolulu Mustafa Âlî'dir. Âlî, şiirde sevgilinin huzurunun Ka'be'ye yüzünü ise Mescid-i Aksâ'ya benzeterek bu kutsal mekânların içinde âşıkların âdeta bir hiç oluşunu şu şekilde nazmetmiştir;

Mescid-i Aksâ yüzüñdür Ka'be-i 'ulyâ kapuñ
Anlara hikmet budur kim maqşad-ı aksâ bizüz (Gelibolulu Mustafa Âlî: Divan: G. 500/10)

[=(Ey sevgili) Mescid-i Aksâ senin yüzün, yüce Ka'be ise senin huzurundur. Onlardaki hikmet şudur ki bizler uzak maksatlarız (onların yanında bizler hiçiz).]

6. Sevgilinin Dergâhı Mescid-i Aksâ Gibi Kutsaldır

Bilindiği üzere Mescid-i Aksâ harem bölgesi içerisinde yer almaktadır. Klasik Türk şiirinde sevgilinin mahallesi de kutsal sayılmaktadır. Bu bakımdan sevgilinin mahallesi yani kûy-ı yâr umumiyetle Ka'be'ye benzetilmektedir.

XVI. yüzyıl sultan şairlerinden Muhibbî de sevgilinin mahallesini Mescid-i Aksâ yani uzak mescid ile özdeşleştirmekte ve leff ü neşr sanatıyla bu benzerliği ortaya

koymaktadır;

Bulmak isterseñ Muhibbî ger harîm-i dergehîn
Menzil(i) maħmûddur anuñ maqşad'l-aksâya baĸ (Muhibbî: Divan: G. 1630/5)

[=Muhibbi, eğer kutsal sayılan dergâhı bulmak istersen uzak maksâda (ya da Mescid-i Aksâ'ya) bak. Onun menzili övülmüştür.]

Edirneli Nazmî'nin *Mecma'ü'n-Nezâ'ir* adlı eserinde Refikî'nin şiirine yazılan bir nazîrede bu anlama uygun beyit şu şekilde geçmektedir;

Merve haĸkıçün Şafâ Ka'be olup küyuñ baña
Ey gözüm nûri şavâfi Mescidü'l-aksâ yiter (Köksal 2017: 487; Gıynaş 2017: 592)

[=Merve tepesinin yüzü suyu hürmetine senin mahallen bana Ka'be ve Safa'dır. Ey gözümün nuru (sevgili) Mescid-i Aksâ'yı tavaf etmek bana yeter.]

Sevgilinin eşiğinin Mescid-i Aksâ'ya, yüzünün kibleye, kaşının ise mihraba teşbih edilişi XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî Divan'ında şu şekilde yer almaktadır;

İşigüñ Mescid-i Aĸsâya mânend
Yüzüñ ĸible kaşuñ mihrâba benzer (Bâkî: Divan: G. 116/3)

[=Senin huzurun Mescid-i Aksâ gibidir. Yüzün kibleye kaşın ise mihraba benzer.]

XVI. yüzyıl şairlerinden Cinânî ise sevgilinin mahallesinin başını Mescid-i Aksâ olarak bildiğini ve orada itikaf yapmayı dilediğini şu mısralarla açıklamaktadır;

Cinânî Mescid-i Aĸsâ bilür cānâ ser-i küyuñ
Murâdı i'tikâf itmekdür anda dâr-ı dünyâda (Cinânî: Divan: G. 236/5)

[=Ey sevgili, Cinanî senin mahallenin başını Mescid-i Aksâ bilir. Onun muradı, dünya kapısında itikaf etmektir.]

Sevgilinin dergâhının Kudüs'e teşbih edildiği bir diğer beyit ise XVI. yüzyıl kalenderî dervişlerinden Hayâlî tarafından şu şekilde yazılmıştır;

Mekânın Mekkedir ĸiblem eviñ ĸuds
Yüzüñ Rûm eli zülfüñ Mülk-i Efrenc (Hayâlî: Divan: G. 39/2)

[=Ey sevgili, senin mekânın Mekke'dir. Kiblem ise Kudüs'e benzeyen evindir. Yüzün Anadolu, saçların ise Efrenc (Avrupa) mülkü gibi (kâfir)dir.]

7. Kudüs ve Mescid-i Aksâ Müslümanların Ziyaretgâhıdır

Osmanlı zamanında Mescid-i Haram civarına gitmek isteyen seyyahlar ve hac ibadetini yerine getirmek isteyen Müslümanlar, Kudüs'ten geçmek mecburiyetindeydiler. Bu sebeple hacca giden ya da hac ibadetini yerine getirmiş olan Müslümanlar, Kudüs'te belli bir süre kalmayı alışkanlık hâline getirmişlerdir. Başta Ahmed Fakîh'in *Kitâbu Evsâf-ı Mesacidi's Şerîfe* adlı eserinde olmak üzere bu alışkanlığın izleri pek çok eserde görülmektedir.

Hac, birçok Müslüman için farz hükmünde ise de eskiden yolculuk ve ulaşım imkânlarının kısıtlı oluşu, bu tür kutsal sayılan yerleri ziyaret etmeyi zorlaştırıyor, bunun sonucu olarak da o yerleri gidip görenler gerek seyahat notları biçiminde gerekse mimarî ve kültürel açıdan bu yerler hakkında kaleme alıyorlardı. İlgiyle karşılanan ve çoğunluğu Arapça kaleme alınan bu tür eserlerin Mekke, Medine ve Kudüs üzerine yazılmış olanlarından bazıları "*Fezâil*" üst başlığı ile kütüphanelerde yer almaktadır (Pala 2012b: 237). Özellikle yazarlar, eserlerinde burada buldukları zaman diliminde şahit olduğu olayları ve yaşadığı hisleri kaleme almışlardır.

Örneğin, Ahmed Fakîh ile ilgili olarak kaynakların verdiği bilgiler arasında, onun hac farzasını yerine getirmek için Hicaz'a gittiği ve hac dönüşünde ise iki ay Kudüs'te kaldığı da bulunmaktadır. Onun Hicaz yolculuğuyla ilgili söz konusu edilen bu bilgi *Kitâb-ı Evsâfi Mesâcidi's-Şerîfe* adlı eserinde verilmektedir. (Mengi 2011: 60)

Eser mesnevi biçimindedir. 30-37 ile 79-85 arasındaki beyitlerin kafiye örgüsü gazel-kaside düzenindedir. Ahmed Fakîh bu eserini de *Çarh-name'* nin ölçüsüyle yazmıştır. "Fî Medhi 'Adesi Halîl" bölümünün başında, (11b) beyit düzeni ile yazılmış hece ölçüsüyle üç dörtlük vardır. Eserin sonunda yine Ahmed Fakîh'in Kudüs için yazmış olduğu dört övgü de hece ölçüsüdür. Bu övgülerden birincisi 15 beyit, ikincisi 7 beyit, üçüncüsü 18 beyit, dördüncüsü 10 beyit bir mısra olup, yazmada son övgü yarım bırakılmıştır. (Mazıoğlu 1974: 13)¹⁸

Yukarıda hacı adaylarının Kudüs üzerinden Mekke ve Medine'ye gittiklerini ve burada belli bir süre kalmayı âdet edindikleri belirtilmiştir. Sözü edilen âdeti gerçekleştiren Ahmed Fakîh, bu hadiseyi şu şekilde nazmetmiştir;

Gel imdi hacc ile Kudse gidelüm

Haķuñ hürîlerin ķuca gidelüm(Ahmed Fakîh: Kitabu Evsâf-ı Mesâcidi's-Şerîfe: 183)

¹⁸ Ahmet Fakîh'in Kitabu Evsâf-ı Mesacidi's-Şerife adlı eserindeki Kudüs'e ait olan dört methiyeyi uzun olması sebebiyle burada tamamını vermek yerine parça parça makalede geçen uygun başlıklar altında yer vermeyi uygun gördük. Ayrıca İskender Pala, "*Ahmet Fakîh ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*" adlı makalesinde Hasibe Mazıoğlu'nun mezkûr kitabının içindeki şiirlerden farklı olarak İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Kitaplığı, nr.: 246 kayıtlı kitaptaki Fakîh'e ait şiirler farklılık göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Pala 2012b: 235-272).

[=Gel, şimdi hac ile Kudüs'e gidelim. Hakkın hurilerini kucaklayalım.]

Fakîh, Kudüs'ün ihtişamından şaşkınlığını gizleyememiştir;

'Acâyib yir imiş Kuds-i mübârek

Yaratmış anı şun'ından Tebârek (Ahmed Fakîh: Kitabu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe: 189)

[=Mübarek Kudüs, acayip bir yermiş. Yüce Allah onu yaratma sıfatıyla yaratmıştır.]

Ahmed Fakîh, muhtemel ki hac dönüşünde Kudüs'e varmış ve geçtiği yerleri andıktan sonra Kudüs'e varması dolayısıyla Allah'a hamd ü senalarda bulunduğunu şu beyitlerle ortaya koymuştur;

Rûm ile Şâmı geçdüm 'Arab illerine düşdüm

*Şükür kim saña kavışdum i cânım Kuds-i mübârek*¹⁹ (Ahmed Fakîh: Kitabu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe: 382)

[=Anadolu ve Şam'ı geçip Arap iline düştüm, canım mübarek Kudüs şehri, şükürler olsun ki sana kavuştum.]

Başka bir şiirinde Kubetü's-Sahra'nın içinde pek çok garip şeyin var olduğunu söyleyen XIII. yüzyıl şairlerinden Ahmed Fakîh, bunu şu şekilde dile getirir;

Bir ulu kubbedür Şahre 'acâyib

İçinde var durur hem çok garâyib (Ahmed Fakîh: Kitabu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe 199)

[=Kubbetü's-Sahra bir acayip ulu kubbedir. İçin pek çok gariplikler (ilginç şeyler) vardır.]

Bu konuya istinaden bir başka şiir de XVI. yüzyıl şairlerinden Medhî'ye aittir;

Geh harîm-i Ka'bede zâ'ir olup geh Taybede

Geh varıp Kudse tavâf-ı Mescid-i Aksâ idem (Bayram vd. 2017: 744)

[=Bazen Ka'be' de bazen Taybe' de ziyaretçi olup, bazen Kudüs'e varıp Mescid-i Aksâ'yı tavaf edeyim.]

Mutasavvîf şairler, Kudüs'ü şiirlerinde sıklıkla kullanmışlardır. XVI. yüzyıl mutasavvîf şairlerinden Mustafa Ma'nevî, Kudüs ve Kudüs gibi kutsal mekânları dolaşmayan

¹⁹ Aynı beyit İskender Pala'nın makalesine konu ettiği kaynakta şu şekilde geçmektedir;

Urum'ı vü Şâm'ı geçdüm Arabistanlığa düşdüm

Şükür ki sana kavuşdum iy cânım Kuds-i mübârek (Pala 2012b: 247).

kişilerin dünyadan zevk alamayacaklarını şu şekilde nazmetmiştir;

*Harîm-i Kudse mahrem ola gör Ma'nevî yohsa
Tavâf-ı kudsiyânı olmayan devrânı n'eylerler* (Ma'nevî: Divan: G. 18/8)

[=Ey Ma'nevî, Kudüs'e kendine mesken edin. Kutsal bölgeleri gezmeyen kişi feleği (dünyayı) ne yapsın?]

8. Yûsuf u Zeliha Mesnevisinde Olayın Geçtiği Mekânlardan Biridir

Mısır'da doğan Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yûsuf ile Mısır kralının eşi olan Zeliha'nın aşkını anlatan mesneviler pek çok şair tarafından kaleme alınmıştır. Ahsenü'l Kasas (Kıssaların en güzeli) olarak da ifade edilen bu kıssanın bahsi Kur'an-ı Kerim'in on yedinci suresi olan Yûsuf suresinde de geçmektedir. Sözü edilen kıssaların edebiyatımızdaki ilk örneğini Şeyyad Hamza vermiştir. Kudüs'ün bu kıssada mekân olarak geçtiği beyitler şu şekildedir:

*Yine andan şoñra erdi bir şâra
Ol şârun kim Kuds İdi adı yarâ* (Şeyyad Hamza: Yûsuf u Zeliha: 269)

[=Yine ondan sonra bir şehre vardı, o şehrin adı sevgiliye Kudüs idi.]

*Çünkü alur Yûşûf'ı Kuds'e varur
Eşit imdi ne kerâmet gösterür* (Şeyyad Hamza: Yûsuf u Zeliha: 277)

[=...çünkü Yûsuf'u alıp Kudüs'e varır, şimdi ne kerametler gösterir, işit.]

Kaçıncı yüzyılda yaşadığı tespit edilemeyen Şerîf mahlaslı şairin *Kıssa-ı Yûsuf* adlı eserinde tıpkı Şeyyâd Hamza'nın *Yûsuf u Zeliha* mesnevisinde olduğu gibi Kudüs gerçek bir mekândır. Kudüs'te bulunan Beyt-i Makdis daha önce de ifade edildiği üzere Yahudî inancında son derece önemli bir yer olarak telakki edilir:

*Göçe göçe her maķamdan bir maķam
İrdiler Beyt-i Maķdise tamâm* (Şerîf: Kıssa-i Yûsuf: 324)

[= Göçe göçe her makamdan bir makama varıp Beyt-i Makdis'e ulaştılar.]

9. Kudüs, Osmanlı'da Bir Vilayet Merkezidir

Kudüs, Osmanlı Devleti için son derece stratejik ve kutsal bir yer olarak telakki edilir. Stratejik olmasının sebebi, Ortadoğu ile Osmanlı arasındaki bağlantıyı sağlayan vilayet olması, bunun yanında daha önce de belirtildiği üzere hac vazifesini yapacak olan kişilerin Kudüs üzerinden Mekke ve Medine'ye ulaşması sebebiyle onların güvenliklerinin sağlanması için Osmanlı Devleti açısından Kudüs, âdeta bir kontrol

noktası niteliğindedir. Dolayısıyla burada görevlendirilecek olan kimselerin son derece akıllı, zeki ve yönetim konusunda bilgili olması Osmanlı Devleti yöneticileri açısından bir zorunluluktur.²⁰ XVIII. yüzyıl şairlerinden Sünbülzâde Vehbi, padişahın Mekke olmasa bile en azından Kudüs'ün yöneticisi olmak istediğini padişaha yazdığı kasidede açıkça şöyle belirtir;

Mekke olmazsa dağı Kuds'e sezâ oldugumu

Yoğ iken kavm-i mevâlîde hem inkâra mecâl (Sünbülzâde Vehbî: Divan: K. 34/42)

[=Mekke olmasa bile Kudüs'e yeni doğmuş kavimin inkarına mecali olmadığı gibi razıyım.]

XVII. yüzyılın etkili şairlerinden Nâbî, Kudüs valisi Arslan Paşa'nın azledilip onun yerine Karakulak Paşa'nın tayin edilmesini şu şekilde nazmetmiştir;

Vâlî-i Kuds olan Arslan Pâşâ ma'zûl olup

*Manşibî Karakulak Paşa'ya olduğda anuñ*²¹ (Nâbî: Divan: Tarih 70)

[=Kudüs valisi Arslan Paşa azledilip onun yerine Karakulak Paşa tayin edildi.]

Muhammed Paşa'nın H. 1057 yılında Kudüs ve Şam'ın emiri olması sebebiyle XVII. yüzyıl şairlerinden Cevrî'nin kaleme aldığı tarih şu şekildedir;

Virildi Kuds u Şāmuñ emr u menşūrı hükümetle

İki pākīze şehre vālî-i vālā makām oldı (Cevrî: Divan: Tarih 47)

[=Hükümet tarafından Kudüs ve Şam'ın yönetici ve beylerbeyliği verildi. İki temiz güzel şehre kıymetli valilik makamı oldu.]

10. Bazı Yapılar Mescid-i Aksâ'ya Teşbih Edilir

Özellikle kasidelerde padişahların ve diğer devlet adamlarının yaptırdığı yapılar gerek yapının ihtişamından gerekse Mescid-i Aksâ'nın kutsallığından dolayı şairler tarafından Mescid-i Aksâ'ya teşbih edilir.

XVII. yüzyıl şairlerinden Nâdirî, Kaside *Berây-ı Sarây-ı Sultan Osman* başlığını taşıyan

²⁰ Bu konuyla ilgili yakın zamanda yeni bir çalışma yayımlandı. Hurufat defterlerinden hareketle, belgelere dayanarak hazırlanmış Kudüs'e atanan vakıf görevlerinin listesi ve görevleri hakkındaki çalışma oldukça değerlidir. Bu ayrıntılı çalışma için bkz. (Memiş 2017).

²¹ Şiirin devamı şu şekildedir;

Hâtif-i gayb didi hande-künân târihin

Geldi aldı gediğin Karakulak Arslânun Sene:1117. (Bilkan 1997: 257).

kasidede Sultan Osman'ın sarayı şu şekilde Mescid-i Aksâ'ya teşbih edilmiştir;

'Aceb degül o sarây olsa Mescid-i Aşkâ
Ki yapıdı anı Süleymân-ı âsumân eyvân (Ganî-zâde Nâdirî: Divan: K. 20/22)

[=O saray, Mescid-i Aksâ olsa bunda şaşılacak ne var? Ki o kasrı gökyüzünün Süleyman'ı yaptı.]

Kudüs'ü Fetih-nâme türünde yazılan eserlerde bazen bir mekân olarak görmek mümkündür. Bu türden eserlerde Kudüs gerçek bir mekândır.

Bilindiği üzere kimi zaman eser adları başka şiirlerde telmih unsuru oluşturması amacıyla kullanılır. Bu sebeple Kudüs ifadesinin eser adı olarak kullanılması bilhassa klasik Türk şiiri açısından önemlidir.

Abdullah Figânîzâde Çorumî'nin XVIII. yüzyılda manzum-mensur türde kaleme aldığı destansı ve kısmen kurgu türündeki *Fetih-nâme-i Kudüs* adlı eseri bu bağlamda alınabilir. Mustafa Öztürk, daha önce zikredilen makalesinde bu konu hakkında tafsilatlı bilgiler vermektedir.²² Çorumî'nin *Fetih-nâme-i Kudüs* adlı eserinde eserin isminin geçtiği beyit şu şekildedir;

*Fethi Kudüsün söylenür bunda ey yâr
Dinlegil sözümü ey tâcı kibâr* (Abdullah bin Mahmûd Figânîzâde Çorumî: Fetih-nâme-i Kudüs: 4)

[=Ey sevgili, bunda (bu eserde) Feth-i Kudüs söylenir. Ey kibar taçlı (sevgili) sözümü dinle.]

Sonuç

Kudüs ve onunla bağlantılı olarak Mescid-i Aksâ, üç ilahî din tarafından kutsal kabul edilmiş bir mekândır. Bu sebeple bu mekânlar değişik sanat anlayışları vasıtasıyla eserlere konu olmuş ve yıllar boyu bu eserlerde değişik yorum ve hayal gücü ile bugüne miras kalmıştır. Klasik Türk şiirinde de bu mekânın izlerini görmek mümkündür.

Yalnızca bu çalışmada kullanılan otuz bir esere bakıldığında Kudüs'ün üç ilahî din için neden önemli olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Yahudiler için Zeytindağ'ın önemi ve kıyametin ardından mahşerin burada kurulacağına olan inanç; Hristiyanlar için Hz. İsa'nın buradan göğe yükselmesi; İslam için Hz. Muhammed'in İsrâ ve Miraç hadisesi ile ilk kiblenin buraya dönük olması şiirimizde yer bulmaktadır. Bu bakımdan çalışma sonucunda klasik Türk şiirinin salt İslam dini için değil diğer iki semavî din

²² Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. (Öztürk 2017: 47).

için de ne kadar önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Kudüs yalnızca eski Türk edebiyatı dönemine mensup şairler tarafından kullanılmamış modern Türk şairleri tarafından da şiirlerinde işlenmiştir. Modern Türk şairlerinin şiirlerde de Kudüs, gerçek bir mekândır. Bu dönemin şairlerindeki Kudüs ile klasik Türk şairlerinin şiirlerinde yer alan Kudüs arasındaki temel fark bilhassa 1950 yılından sonra bu mekân çevresinde Müslümanların yaşadıkları türlü sıkıntıları şiirlerinde işlemeleridir. Dolayısıyla modern Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarının mazmunlaşarak şiirde yer bulması söz konusu değildir.

Kudüs, yalnızca Türk şairlerince şiirlerde işlenmemiş diğer milletlerin şairleri tarafından yazılan şiirlerde de kendine yer bulmuştur. Buna Nizar Kabbânî ve Adonis gibi şairler örnek olarak verilebilir. Onların şiirleri tıpkı modern Türk şiirlerindeki gibi 1950 yılından sonra yazılan şiirlerle paralellik göstermektedir.

Hz. Muhammed'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gidişi olan İsrâ mucizesi ile burada Allah'ın Hz. Peygamber'e delillerini göstermesi edebiyatımızın sözü edilen bölümünde bilhassa mirâciye ve mevlîd türünde sıklıkla görülür. Bunun yanında Hz. Muhammed'in burada peygamberler topluluğuna namaz kıldırması da şiirimizde yer bulur. Kudüs'ün Hz. Ömer tarafından fethedilmesi ile müezzinlerin pîri olarak kabul edilen Bilâl-i Habeşî'nin uzun bir zamanın ardından burada ezan okuması şiirlerde telmih vasıtasıyla hatırlatılır.

Ele aldığımız beyitlerden yola çıkarak şairler, şiirlerinde Mescid-i Aksâ'nın kutsal sayılıp Müslümanların bir süre oraya yönelerek ibadet etmesi ile sevgilinin yüzü arasında benzerlik kurmuştur. Bununla birlikte sevgilinin kaş da Mescid-i Aksâ'ya teşbih edilir. Sözü edilen mekânlarla ilgili bir başka teşbih unsuru da sevgilinin mahallesinin kutsal sayılması ile Mescid-i Aksâ'nın harem sayılması arasındaki benzerliktir. Kudüs'ün benzerlik unsuru olarak kullanıldığı bir diğer durum ise methiyelerde padişah yahut diğer devlet adamlarının yaptırdığı yapıların Mescid-i Aksâ'ya benzetilmesidir. Şairler, özellikle kasidelerde devlet adamlarının yaptırdığı yapıları, Mescid-i Aksâ'ya benzeterek yapının ihtişamını övmüşlerdir. Kudüs'ün hac yolu üzerinde bulunması sebebiyle seyyahlar ve şairler, burada bir süre bulunmayı ve buradaki izlenimleri kaleme almayı âdet edinmişlerdir.

Taramalar sonucunda Kudüs ve onunla bağlantılı olarak Mescid-i Aksâ edebiyatımızda ilk defa XIII. yüzyılda Ahmed Fakîh'in *Kitabu Evsâfi Mesâcidi's- Şerîfe* adlı eserinde geçmektedir. Bu eserde Kudüs'e yazılmış dört methiye bulunmakta ve bu methiyelerde Kudüs, gerçek bir mekân olarak kullanılmaktadır.

XVI. yüzyıldan itibaren Kudüs'ün mazmunlaşma sürecine girdiğini söylemek mümkündür. Taradığımız otuz bir eserdeki otuz üç şairin şiirlerine bakıldığında bu yüzyıldan sonra Kudüs'ün sevgilinin güzellik unsurlarından birine teşbih edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Kudüs, kimi şiirlerde sevginin kaş kimi şiirlerde yüzü, kimi şiirlerde mahallesine teşbih edilir. Bu çalışmadan hareketle Kudüs'ün tarihsel

anlamda imar faaliyetlerinin zenginliği ile üç din için kutsal bir mekân olmasının yanı sıra sanatsal anlamda gerek Türk şiiri gerekse diğer milletlerin edebiyatlarında kendine yer bulmuş olan kentlerin başında geldiği söylenebilir.

Kaynakça

- Aksoyak, İsmail Hakkı (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Divanı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 27.08.2018]
- Akyol, İbrahim (2005). *Hanyalı Kâmî ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Akyüz, Kenan, v.d. (1990). *Fuzûlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ay, Halil (2015). *Şerîf'in Kıssa-i Yûsuf Mesnevîsi*. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Ayan, Hüseyin (1981). *Cevrî, Hâyatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, ve Divanının Tenkidli Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, Yaşar (2017a). *Ravzî Divanı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 05.02.2018].
- Aydemir, Yaşar (2017b). *Ramazan Behiştî Divanı*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 05.02.2018].
- Aydın, Abdullah (2017). "Şair Tezkirelerine Göre Osmanlı'nın Unvanlı Şehirleri". Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi, (7): 35-59.
- Bahadıroğlu, Mustafa (2011). *Üftâde Divanı*. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Bayram, Yavuz, vd. (Tarihsiz). "Samsunlu Şairler" <http://kultur.samsun.bel.tr/samsem2006/doc/047.pdf> [erişim tarihi: 05.02.2018]
- Bilkan, Ali Fuat (1997). *Nâbî Divanı C. I*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk vd. (2017). *Kudüs'ün Gizemli Tarihi*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Doğancı, Kâmil (2005). "Prusa (Bursa) Kentinden Geçen Antik Yollar", Osman Gazi ve Bursa Sempozyumu 04-05 Nisan 2005 Bildiriler Kitabı. Cafer Çiftçi. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları. 175-177.
- Duru, Orhan (2016). *Kıyas-ı Enbiya*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Emre, Ali (2016). *Şiirimizde Ortadoğu*. İstanbul: Temmuz Yayınları.
- Erkul, Rasih (2017). "Birrî Mehmed Dede Divânı'nda Ayetlerden İktibaslar", MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 15(3): 97-104. [SEP]

- Gıynaş, Kamil Ali (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0> [erişim tarihi: 11.02.2018].
- Gülнар, Özlem (1996). *Hüsâm-zâde Feyzî Divanı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
<http://www.tebdiz.com> [erişim tarihi: 10.08.2017].
- Kaplan, Mahmut (1996). *Neşâtî Divanı*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Karagöz, İsmail (2015). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.
- Karaman, Hayrettin, v.d. (2016). *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, Filiz (2017). *Âşık Çelebi Divanı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 06.02.2018]
- Kolektif. (2015). *Hadislerle İslam C. VII*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Köksal, Mehmet Fatih (2017). *Edirneli Nazmi Mecma'u'n-Nezâ'ir*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> [erişim tarihi: 11.02.2018]
- Köksal, Mustafa Âsım (2015). *Peygamberler Tarihi C. I-II*. Ankara: Türkiye Diyanet Yayınları.
- Küçük, Sebahattin (2015). *Bâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Külekcî, Numan (1985). *Gani-zâde Nâdirî-Hayâtı, Edebî Kişîği, Eserler: Divanı ve Şehnâmesi'nin Tenkidli Metni*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Mazıoğlu, Hasibe (1974). *Ahmed Fakîh Kitabı Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Memiş, Şerife Eroğlu (2017). *Hurûfat Defterlerinde Kudüs-i Şerîf Kazası*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Mengi, Mine (2011). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mermer, Kenan (2004). *Mustafa Ma'nevî'nin Hayatı ve Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Meydan, Faruk (1993). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Mârifet-nâme*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Noyan, Sema (2018). "Türk ve Arap Şiirlerinde Kudüs'e Dâir Ağıt, Umut ve Direniş". APJIR, (2) 1: 13-29.
- Okuyucu, Cihan (1994). *Cinânî Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Onay, Ahmet Talât (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Cemal Kurnaz. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

- Öztürk, Mustafa (2017). "Türk Edebiyatında Kudüs Teması". Journal of Islamic Jerusalem Studies, 17 (2): 39-57.
- Pala, İskender (2009). *Yûsuf Nâbî Hayriyye*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İskender (2012a). *Süleyman Çelebi Mevlid (Vesîletü'n- Necat)*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İskender (2012b). *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İskender (2012c). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1992). *Hayâlî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taş, İbrahim (2017). *Yûsuf u Zeliha*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56443,seyyad-hamza--yusuf-ve-zeliha.pdf?0> [erişim tarihi: 05.02.2018]
- Timurtaş, Faruk Kadri (1970). *Süleyman Çelebi Mevlid (Vesilet-ün-Necât)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi Yayınları.
- Top, Yılmaz (2017). "Ayasofya Hatîbi Hamdullâh Hamdî (Ö. H. 983/ 1575)'nin Mevlûdü'n-Nebî'si", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. (19): 345-432.
- Uludağ, Süleyman (2016). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Yavuz, Orhan vd. (2016a). *Muhibbi Divanı Bütün Şiirleri C. I*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yavuz, Orhan vd. (2016b). *Muhibbi Divanı Bütün Şiirleri C. II*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yenikale, Ahmet (2017). *Sünbülzâde Vehbî Divanı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 05.02.2018]
- Zorlu, Muhammed Tayyib (2015). *Abdullah bin Mahmûd Figânî-zâde Çorumî'nin Fetih-nâme-i Kudüs Adlı Eseri (İnceleme, Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.